

УДК 339.924

Міжнародна економіка

Бурлай Т.В., канд. екон. наук,
старший науковий співробітник Інституту економіки
та прогнозування НАН України

ІНСТИТУТ ДОВІРИ ЯК КОМПОНЕНТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇН ЦСЄ

Охарактеризовано вплив ступеня сформованості та функціонування інституту довіри на динаміку євроінтеграційних процесів (на прикладі країн Центрально-Східної Європи з колишнього соцтабору); визначено основні напрями політики держрегулювання, реалізація яких забезпечила посилення інституту суспільної довіри в постсоціалістичних країнах ЄС.

Ключові слова: інститут довіри, євроінтеграція, євроінтеграційні процеси, політика держрегулювання, громадянське суспільство.

Ефективність політики європейської інтеграції, що зrealізована постсоціалістичними країнами Центрально-Східної Європи до моменту отримання ними членства в ЄС у 2004 р. (Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія, Польща, Латвія, Литва та Естонія) і 2007 р. (Болгарія, Румунія), значною мірою була досягнута завдяки відповідному інституційному підґрунтю, сформованому у ході їхньої політичної і соціально-економічної трансформації. Серед ключових інституційних детермінант євроінтеграційної політики зазначених країн слід виокремити інститут довіри, що функціонує на рівні трикутника "влада—бізнес—суспільство". Зокрема, у цьому дослідженні розглянуто інститут загальної (соціальної, деперсоніфікованої) довіри в громадянському суспільстві, що має макровимір, і дозволяє комплексно характеризувати ступінь стабільності та перспективи розвитку соціально-економічної системи держави [1, с. 62].

Вивченню проблем, пов'язаних із формуванням та дією інституту довіри у постсоціалістичних країнах об'єднаної Європи, присвячені наукові дослідження таких учених, як Я.Корнаї [2], Г.Колодко [3], П.Штомпка [4], Дж.Гінна [5], А.Лукатела [6], Дж.Гьорфі [7], Ф.Роуз [8], В.Мойзен, Т.Паєнбрук, Л.Чірлі [9], Р.Доброхотов [10] та ін.

У контексті вивчення та адаптації до умов України кращих зразків успішних євроінтеграційних стратегій країн ЦСЄ, доцільним є оцінювання впливу інституту довіри на динаміку євроінтеграційних процесів у постсоціалістичних державах ЄС і характеристика основних напрямів політики їхнього державного регулювання, реалізація яких забезпечила посилення зазначеного інституту. Вирішення цих завдань і покладено за мету написання цієї статті.

Формування інституту довіри в постсоціалістичних країнах ЦСЄ: історичний екскурс. Особливої ваги для постсоціалістичних країн перехідного типу інститут загальної довіри набув у зв'язку з масштабними політичними та економічними трансформаціями, які були розпочаті в Східній і Центральній Європі наприкінці 80-х років ХХ ст. і передбачали інституційне реформування та "виращування" інститутів демократичного устрою та ринкової системи господарювання. Як відзначав відомий угорський економіст Я.Корнаї, в таких умовах лише вирішення законодавчих, судових й інституційних завдань щодо побудови правової держави за нормами політичної демократії та ринкової економіки, в якій домінує приватна власність, могло забезпечити зміцнення довіри економічних агентів, захист громадян від сваволі чиновників і виникнення держави, достойної довіри її громадян [2, с. 8].

При цьому успішне здійснення зазначених трансформаційних перетворень на пряму залежало від рівня довіри населення до владних інституцій і політики, яку вони реалізували, особливо враховуючи, що в окремих державах короткострокові наслідки цієї політики були надзвичайно болючими для більшості громадян (прикладом є політика шокової терапії в Польщі в 1990-х рр.). Так звані "провали ринку" (*laissez-faire*) в ході становлення ринкової економіки на зміну планової породжували зневіру у значної частини населення постсоціалістичних країн та зрештою – суспільну недовіру. Виправлення цієї ситуації вимагало державного втручання в процеси інституційного реформування, тіснішої взаємодії інститутів влади, бізнесу та громадянського суспільства, а тому "після «laissez-faire» ранніх періодів трансформації починають відроджуватися цінності кооперації та солідарності" [3, с. 24], що закладають основу соціальної довіри.

Водночас її інституційне формування і зміцнення в державах ЦСЄ перехідного типу мало свою специфіку, пов'язану з ефектом "залежності від траєкторії попереднього розвитку" (*path dependence*), та відповідною необхідністю враховувати умови, що дісталися

у спадок з минулого, та шкідливістю механічного запозичення у високорозвинених західних країн усталених там інститутів, норм регулювання та організаційних форм [2]. Недостатнє врахування, а часто – ігнорування цього ефекту, а також недостатньо коректний вибір моделі та темпу ринкових реформ разом з недостатньою ефективністю їхнього впровадження призвело до відчутних соціальних затрат на початковому етапі постсоціалістичної трансформації країн Центральної та Східної Європи та порушення клімату довіри в суспільстві, що склався у попередні часи.

Процес становлення інституту загальної довіри в умовах трансформаційного переходу від "плану" до "ринку" в цих країнах був досить складний і на певному історичному проміжку навіть драматичним. Так, відомий польський соціолог П.Штомпка характеризував радикальні соціальні зміни в ході постсоціалістичної реорганізації в країнах ЦСЄ як глибоку суспільну ("трансформаційну") травму, що викликала руйнування соціальної довіри [4, с. 6]. Дослідник об'єктивно зазначав, що у відповідь на це у постсоціалістичних суспільствах виникли специфічні адаптаційні реакції, увімкнулися захисні механізми, переважно пов'язані з неформальною інститутціоналізацією. Серед них: корупція, політичний песимізм і пасивність, недовіра до соціального порядку та суспільної безпеки, намагання самостійно вирішити питання власної безпеки, патерналізація, надії на порятунок завдяки іноземній допомозі (у вигляді фінансових ресурсів МВФ чи Світового банку, членства в ЄС або НАТО), звуження кола міжособистісного спілкування тощо.

Для окремих східноєвропейських країн "трансформаційна травма" була настільки тяжкою, що обумовила формування досить тривалого (понад десятиріччя) тренду низької загальної довіри. Так, структурні реформи в Угорщині та Словаччині протягом 1990-х – середини 2000-х років реалізувалися за досить низького рівня соціальної довіри (зокрема, довіри до політичних інститутів), що пояснюється, насамперед, такими причинами [7, с. 6–8]:

1) значним погіршенням під час трансформаційного спаду матеріально-фінансового стану більшості населення: у 1989–1993 рр. скорочення валового випуску продукції в Угорщині становило 18%, у Словаччині – 25%; реальний обсяг загальних споживчих витрат в Угорщині досяг дореформеного рівня лише в 2000 р., у Словаччині – в 2002 р.; у 2000 р. рівень безробіття в Угорщині зріс до 9%, у Словаччині сягнув 19%; поглибилася нерівність у розподілі доходів, про що свідчить зростання протягом перехідного періоду індексу Джині для обох цих країн;

2) відчуттям несправедливості збереження привілеїв "старої" еліти у ході процесів приватизації (більшість приватизованих об'єктів перейшла у власність партійних керівників і топ-менеджерів попереднього режиму);

3) нереалістичними очікуваннями населення щодо швидкого скорочення розриву у рівні життя з розвиненими країнами Заходу;

4) політичні та інституційні невдачі нової системи демократії та ринкового господарювання (зокрема, на початку 2000-х років понад 70% населення Угорщини та 60% – Словаччини вважало, що за нової системи корупція більш поширена, ніж за соціалістичного режиму; особливо тяжкою для більшості населення була руйнація державної системи соціального захисту, збудована за соціалізму).

В основному такі ж причини, лише з меншою інтенсивністю прояву, стали у період ключових реорганізаційних змін (1990-х років) джерелом суспільного розчарування та скептицизму й в інших країнах ЦСЄ колишнього соціалістичного блоку. Відповідно, переважання негативних настроїв в оцінці набутих благ демократії та ринку, які в реальності дуже різнилися з очікуваними (табл. 1), знизили рівень соціальної довіри в них.

Таблиця 1

Характеристика настроїв громадян постсоціалістичних країн ЦСЄ у 1991 і 1997 рр. (різниця між позитивними та негативними відповідями опитаних, %, в. п.)

Країна ЦСЄ	Ставлення до ринкової економіки		Правильність напрямку розвитку країни		Задоволення від благ демократії		Наявність поваги до прав окремої особи	
	1991	1997	1991	1997	1991	1997	1991	1997
Чехія	+39	-22	+17	-34	-25	-22	+34	+8
Польща	+28	+43	-41	+19	-21	+24	-4	-6
Угорщина	+52	+6	-19	-25	-29	-34	+51	+28
Словаччина	+29	-10	-30	-38	-55	-49	+30	0
Словенія	+36	0	+40	+6	-4	-18	+13	-5
Латвія	+43	0	+47	+8	-9	-43	+15	-19
Литва	+55	+23	+28	-2	+23	-13	-6	-50
Естонія	+32	+23	+30	+28	-21	-13	-45	+9
Болгарія	+45	+23	+38	+21	-6	-54	+41	+5
Румунія	-5	+38	+26	+11	-11	-11	+21	-24

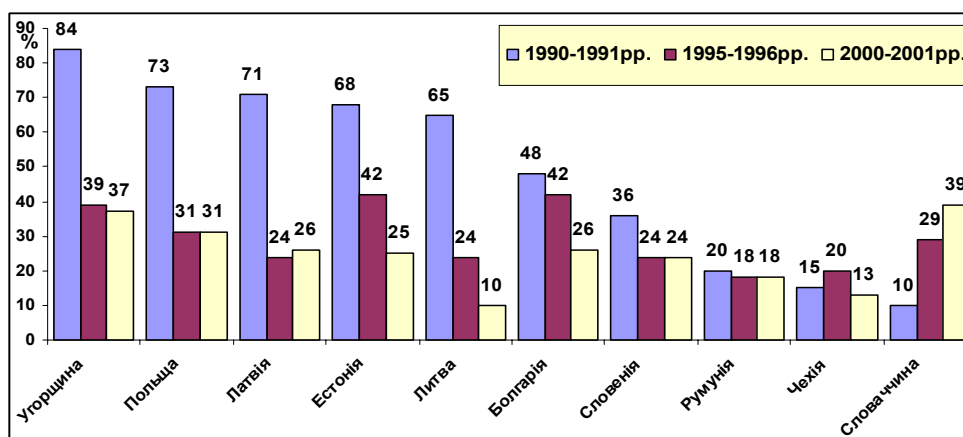
Джерело: Central and Eastern Eurobarometer-1997 [Електронний ресурс]. – European Commission, 1997. – Доступний з : <http://ec.europa.eu/public_opinion/...>.

Дані таблиці свідчать, що протягом 1991–1997 рр. в усіх країнах ЦСЄ, за винятком Румунії та Польщі, значне переважання позитивних оцінок запроваджуваної ринкової економіки помітно ско-

ротилося, а в Чехії і Словаччині взагалі почали превалювати негативні оцінки щодо неї. Якщо на початку реформ у Чехії відсоток громадян, які вважали поточний напрям розвитку держави правильним, було на 17 в. п. більше, ніж тих, кому він здавався неправильним, то в 1997 р. вже на 34 в. п. був більший відсоток тих, хто вважав обраний напрям розвитку країни невірним. За цей період аналогічна тенденція мала місце в Литві; переважання позитивних оцінок громадян над негативними щодо правильності напрямку розвитку держави скоротилося в Словенії, Латвії, Естонії, Болгарії і Румунії. З 1991 р. по 1997 р. різниця між відсотком громадян, незадоволених і задоволених дією інститутів демократії, значно зросла в Словенії, Болгарії та Латвії, менше – в Угорщині, а в Литві превалювання задоволених демократичністю діючого режиму змінилося на протилежну тенденцію [11].

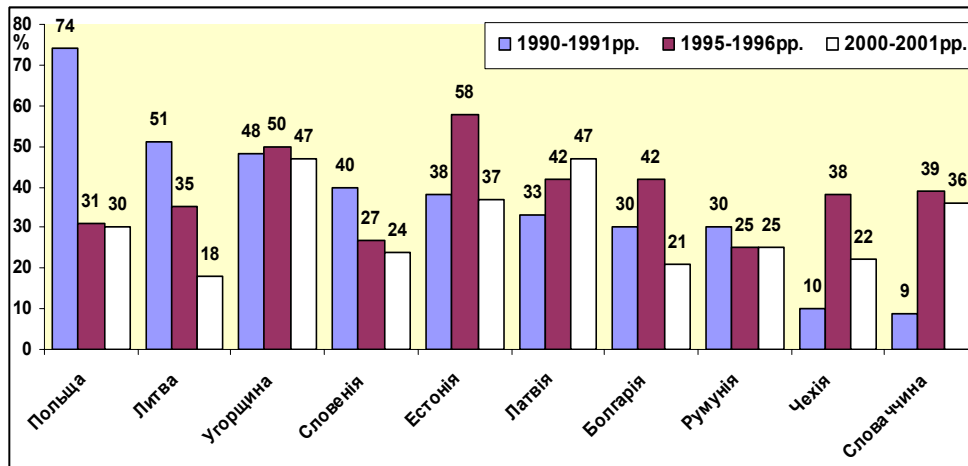
Вочевидь, соціально-економічні ускладнення, що мали місце в європейських країнах колишнього соцтабору у 1990-х роках, протягом десятиріччя радикальних демократичних і ринкових реформ, суттєво понизили рівень міжособистісної, інституційної, а відтак – і загальної довіри населення. Зокрема, протягом 1990–2001 рр., практично в усіх постсоціалістичних державах ЦСЄ кардинально скоротився рівень довіри до законодавчої гілки влади: в країнах Прибалтики – в 2,7–6,5 раза, Угорщині, Польщі, Болгарії – в 1,8–2,4 раза (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка рівня довіри населення постсоціалістичних країн ЦСЄ до національних парламентів у 1990–2001рр., % респондентів, які схильні довіряти

Джерело: за даними Catterberg G., Moreno A. The individual bases of political trust: trends in new and established democracies // International Journal of Public Opinion Research. – Vol. 18. – No.1. – August 2005. – P. 36.

За вказаний період у деяких з цих країн знизилася довіра громадян також і до виконавчої влади (урядових інституцій, не включаючи військових): в Польщі – в 2,5 раза, Литві – в 2,8, Словенії – 1,7, Болгарії – в 1,4 раза. Водночас у Латвії, Чехії, Словаччині довіра до неї зросла, в Угорщині, Естонії та Румунії – лишилася майже на тому самому рівні (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка рівня довіри населення постсоціалістичних країн ЦСЄ до урядових інституцій у 1990–2001рр., % респондентів, які схильні довіряти

Джерело: Catterberg G., Moreno A. The individual bases of political trust: trends in new and established democracies // International Journal of Public Opinion Research. – Vol. 18. – No.1. – August 2005. – P. 39.

Незважаючи на загальну тенденцію зниження суспільної довіри під час трансформаційного періоду в країнах ЦСЄ колишнього соцтабору, що засвідчувало проблеми становлення демократичних режимів і ринкових механізмів господарювання, досить значна частина їх населення підтримувала євроінтеграцію і пов'язувала своє майбутнє зі вступом до Євросоюзу. Так, у 1997 р. у Словенії, Польщі, Угорщині, Словаччині, Естонії таких було 42–42%, Болгарії, Латвії, Чехії – 36–40%, Румунії та Литві – 24–27% громадян [11].

З часом у постсоціалістичних країнах Європи проявилися довгострокові позитивні результати реформ політичного та економічного характеру, які сприяли подоланню загальної зневіри та недовіри, характерної для 90-х років ХХ ст. Насамперед, це стало можливим завдяки комплексному впливу низки факторів, а саме таких як [13, с. 17–18]:

- наявність обставин, які підтверджували впевненість у тому, що реформаторські зміни неперервні, постійні та незворотні;

- вихід на траєкторію економічного зростання, нова якість і підвищення рівня життя;
- консолідація політичної демократії та конституціоналізму: ухвалення нової конституції, успішна зміна влади шляхом виборних процедур, практична верифікація демократичних інститутів;
- успішне становлення інститутів ринку та приватної власності;
- реальна перспектива вступу до західних військових, політичних й економічних союзів;
- збільшення особистого та соціального капіталу і зростання "ресурсності" у помітних прошарків суспільства;
- зміна поколінь — поява нових поколінь, які вирости у зовсім інших умовах.

Характеристика внутрішньої та зовнішньої довіри в новоінтегрованих постсоціалістичних країнах ЄС на початку ХХІ ст. Успішність політичних і соціально-економічних реформ дозволили більшості постсоціалістичних держав ЦСЄ зростити якісно новий інститут довіри та підняти її рівень в пореформеному суспільстві. Важливу роль при цьому відіграло забезпечення більшої справедливості та рівномірності у розподілі суспільних доходів цих країн, яке стало дієвим чинником зменшення масштабів і глибини бідності, упередження соціальних конфліктів і стимулювання сталого економічного зростання [14, с. 76]. Головне, що після проведення складних реформ і 1,5–3 разового скорочення добробуту населення зазначених держав у середині 90-х років ХХ ст. (порівняно з рівнем 1990 р.), на початку 2000-х років постсоціалістичні країни Центрально-Східної Європи за показником ВВП на душу населення вийшли на рівень 1990 р., і започаткували тренд стабільного економічного зростання.

Ключовим моментом для формування позитивних тенденцій розвитку країн ЦСЄ колишнього соцблоку стало успішне проходження євроінтеграційного шляху й отримання членства в ЄС. Запровадження ними стандартів і норм Євросоюзу у політичній, законодавчо-правовій, соціально-економічній, інституційній та інших сферах державного розвитку, а також отримання стабільної фінансової підтримки зі структурних фондів ЄС і вигод від членства в інших міжнародних структурах (зокрема, СОТ), забезпечили розширення прав і свобод громадян, стабілізацію роботи та більш ефективно взаємодію всіх гілок влади, підвищення конкурентоспроможності національних економік і рівня суспільного добробуту, зни-

ження організованої злочинності та корупції, й відповідно – зміцнили фундамент соціальної довіри в цих країнах.

Крім того, інтеграційні хвилі 2004 і 2007 років об'єктивно розширили простір потенційної довіри їх громадян до меж Євросоюзу як інтеграційного об'єднання з певними наднаціональними структурами управління. За даними "Євробарометру" – підтримуваної Єврокомісією програми моніторингу громадської думки в державах ЄС, – практично в усіх постсоціалістичних державах Центрально-Східної Європи після успішного завершення періоду євроінтеграції було відмічено значне зростання, порівняно з початком 2000-х років, довіри населення до головних інституцій ЄС, зокрема, органів його виконавчої (Європейська Комісія) та законодавчої (Європейський Парламент) влади (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка рівня довіри громадян постсоціалістичних країн ЦСЄ до Європейського Парламенту та Європейської Комісії у 2001–2010 рр., % респондентів, які схильні довіряти

Країна ЦСЄ	Рівень довіри до Європейського Парламенту				Рівень довіри до Європейської Комісії			
	2001	2005	2008	2010	2001	2005	2008	2010
Чехія	37	51	57	55	28	46	51	52
Польща	41	53	53	57	39	49	54	56
Угорщина	56	71	59	67	46	65	54	64
Словаччина	42	63	69	71	35	56	61	65
Словенія	43	66	60	46	37	64	58	47
Латвія	33	47	39	42	28	44	37	37
Литва	33	56	55	57	29	46	51	54
Естонія	33	54	58	64	27	53	56	60
Болгарія	45	46	59	62	37	41	51	58
Румунія	55	68	61	61	46	63	50	54

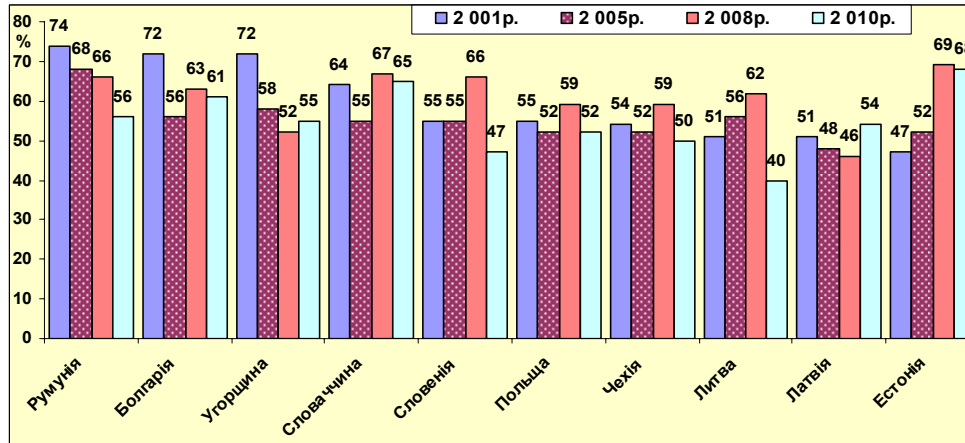
Джерело: Eurobarometer. Public Opinion in the European Union [Електронний ресурс]. – European Commission, 1991–2011. – Доступний з: <http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm>.

Проте динаміка рівня довіри населення постсоціалістичних держав ЦСЄ власне до Євросоюзу, протягом останнього десятиріччя не має чіткої однонаправленої тенденції. За рік після вступу до ЄС (відповідно, 2005 р. та 2008 р.), в Угорщині, Словаччині, Польщі, Чехії, Латвії, Болгарії та Румунії рівень довіри до Європейського альянсу порівняно з початком 2000-х рр., – періодом завершення в цих країнах радикальних реформ і проявом їх довгострокових позитивних результатів у соціально-економічній сфері, – знизився

(рис. 3). Найбільш значно – в Угорщині (на 14 в. п.), Словаччині та Болгарії (на 9 в. п.), а також Румунії (на 8 в. п.).

Рис. 3. Динаміка рівня довіри населення постсоціалістичних країн ЦСЄ до Євросоюзу, % респондентів, які схильні довіряти

Джерело: Eurobarometer. Public Opinion in the European Union [Електронний ресурс]. – European Commission, 1991–2011. – Доступний з: <http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm>.

Поясненням тенденції, відображеної на рис. 3, зокрема, може бути "ефект несправджених ілюзій" громадян новоінтегрованих країн ЄС з колишнього соцтабору щодо масштабу вигод, які дає вступ до Євросоюзу. За даними "Євробарометру" [15], в 2003 р., за рік до офіційного приєднання до ЄС десяти нових держав-учасниць (з яких вісім мали соціалістичне минуле), переважна більшість їх населення вважала, що пріоритетами політики Європейського Союзу, серед інших, повинні бути: боротьба з безробіттям (86% опитаних), боротьба з бідністю і соціальною ізоляцією (82%), забезпечення прав людини та поваги до демократії в Європі (відповідно, 70%). У 2004 р., 33% населення новоінтегрованих країн ЄС сподівалися, що протягом наступних п'яти років їхнє особисте становище поліпшиться, а 30% вважали, що воно залишиться приблизно таким саме. Тобто в зазначені роки у населення постсоціалістичних країн – нових членів Євросоюзу превалювали очікування, що інтеграція в ЄС означає швидкий перехід до високих європейських стандартів політичного, економічного та інших сфер розвитку, відчутне поліпшення соціально-економічного становища – як особистого, так і своєї країни. На жаль, ці очікування виявилися дещо завищеними.

Це, по-перше, засвідчують результати соціологічного дослідження "Євробарометру": наприкінці 2010 р. лише 8% громадян Латвії вважали, що особисто для них Європейський Союз означає

економічне процвітання, в Естонії таких було 11%, Чехії та Угорщині – по 14, Польщі та Словенії – по 15, Литві – 19, Словаччині – 21, Болгарії та Румунії – по 26%. Відповідно, Євросоюз асоціювався із соціальним захистом лише для 7% населення як Чехії, так і Польщі; 8 – Латвії, Угорщини; 9 – Литви; 10 – Словаччини; 11 – Естонії; 12 – Словенії; 17 – Румунії та 23% – Болгарії [15]. Симптоматично, що дві останні вказані країни були і є найбільш бідними серед новоінтегрованих держав ЄС колишнього соціалістичного блоку, а тому їхнє населення більше цінить підвищення рівня життя, пов'язане з євроінтеграцією.

По-друге, хоча рівень життя у "нових" країнах об'єднаної Європи в постінтеграційний період і підвищився порівняно з попередніми роками, але й досі не зрівнявся з рівнем, досягнутим її "старими" країнами-учасницями. Так, у 2010 р., на відміну від високорозвинених країн ЄС, переважна більшість населення його новоінтегрованих членів вважала економічне становище та рівень життя у своїй країні гіршими, ніж у середньому по ЄС (табл. 3 і 4).

Причому протягом останніх років чисельність громадян, які вважають ситуацію в національній економіці гіршою, ніж у середньому по ЄС, серед постсоціалістичних країн ЦСЄ зменшилася лише у Польщі, Словаччині та Естонії. В усіх інших новоінтегрованих державах вона зростає: в Чехії – з 72 у 2005 р. до 83% у 2010 р., у Словенії – відповідно, з 61 до 78%, в Угорщині – з 89 до 95%, у Литві – з 77 до 96%, у Латвії – з 82 до 95%, у Румунії – з 87 до 92%, у Болгарії – з 89 до 95% [15].

Таблиця 3

Частка населення постсоціалістичних країн ЦСЄ, яке вважає, що економічна ситуація в їх державі гірша, ніж в середньому в ЄС, у 2005 і 2010 рр., % опитаних

Країна ЦСЄ	2005			2010		
	Дещо гірша	Однозначно гірша	Гірша (загалом)	Дещо гірша	Однозначно гірша	Гірша (загалом)
Чехія	61	11	72	59	24	83
Словенія	55	6	61	62	16	78
Угорщина	27	62	89	44	51	95
Словаччина	54	35	89	61	19	80
Польща	46	39	85	49	16	65
Литва	36	41	77	31	65	96
Естонія	45	32	77	51	23	74
Латвія	34	48	82	27	68	95
Румунія	25	62	87	22	70	92
Болгарія	21	68	89	25	70	95

Джерело: Eurobarometer. Public Opinion in the European Union [Електронний ресурс]. – European Commission, 1991–2011. – Доступний з: <http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm>.

Таблиця 4

Частка населення постсоціалістичних країн ЦСЄ, яке вважає, що якість життя в їх державі нижча, аніж в середньому в ЄС, у 2005 і 2010 рр., % опитаних

Країна ЦСЄ	2005			2010		
	Дещо нижча	Однозначно нижча	Нижча (загалом)	Дещо нижча	Однозначно нижча	Нижча (загалом)
Чехія	29	51	80	59	16	75
Словенія	31	2	33	43	12	55
Угорщина	23	66	89	46	50	96
Словаччина	54	32	86	60	19	79
Польща	41	49	90	53	28	81
Литва	41	37	78	29	65	94
Естонія	46	36	82	51	24	75
Латвія	32	53	85	36	56	92
Румунія	30	35	65	19	74	93
Болгарія	28	33	61	21	75	96

Джерело: Eurobarometer. Public Opinion in the European Union [Електронний ресурс]. – European Commission, 1991–2011. – Доступний з: <http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm>.

Також за вказаний період у більшості постсоціалістичних держав Європи збільшилася частка громадян, які вважають, що якість життя в їхній країні нижча, ніж у середньому по ЄС: у Словенії – з 33 у 2005 р. до 55% у 2010 р., в Угорщині – відповідно, з 89 до 96%, у Литві – з 78 до 94%, у Латвії – з 85 до 92%, у Румунії – з 65 до 93%, у Болгарії – з 61 до 96% [15]. Існуючий досить значний розрив у рівнях економічного добробуту між високорозвиненими та майже всіма (за винятком Словенії) новоінтегрованими постсоціалістичними країнами ЄС обумовлює низький рівень довіри населення останніх до політичних партій, національних органів законодавчої та виконавчої влади – інституцій, які не змогли сформувати та реалізувати державну політику, що забезпечила б подолання цього розриву.

За даними "Євробарометру", в постсоціалістичних країнах ЦСЄ рівень довіри до національного уряду в 2005 р. і 2010 р. коливався в межах лише 11–53%; рівень довіри до національного парламенту – 6–41%; рівень довіри до політичних партій – відповідно, 4–29% [15].

Слід зазначити, що протягом останніх років динаміка рівня довіри населення до національних політичних і владних інституцій у постсоціалістичних країнах ЄС була різнонаправленою. Певним поясненням такої тенденції може бути недостатня ефективність заходів державної антикризової політики зазначених країн у 2009–2010 рр., що відповідно негативно вплинуло на ставлення їхніх громадян до влади.

Одна з характерних рис євроінтеграційного періоду розвитку країн Центральної та Східної Європи з колишнього соцтабору – зростання інституційної довіри у фінансово-економічній сфері, як внутрішньої, так і зовнішньої (табл. 5).

Динаміка показників макрофінансової довіри в постсоціалістичних країнах ЄС, 1999–2011 рр.

Країна ЦСЄ	Загальний обсяг депозитів, акумульованих нацбанківським сектором, % ВВП			Загальний обсяг кредитів, виданих нацбанківським сектором економічним агентам (за винятком Уряду), % ВВП			Загальний нетто-обсяг залучених прямих іноземних інвестицій, накопичувальним підсумком, млн євро			Рівень кредитного ризику, що визначає спроможність країни обслуговувати свій зовнішній борг, за класифікацією ОЕСР, шкала від 0 (відсутність ризику) до 7 (високий ризик)		
	1995 р.	2010 р.	2010 р. до 1995 р., в. п.	1995 р.	2010 р.	2010 р. до 1995 р., в. п.	1999 р.	2009 р.	2009 р. до 1999 р., раз	Січень 1999 р.	Квітень 2011 р.	Напрямок зміни
Чехія	65,8	75,1	+9,3	46,7	55,3	+8,6	17870	84828	5,0	2	0	↓
Словенія	34,2	63,8	+29,6	27,3	92,5	+65,2	2987*	10500	4,7	2	0	↓
Угорщина	40,3	49,7	+9,4	22,7	68,1	+45,4	31187*	68295	2,2	3	0	↓
Словаччина	56,1	57,4	+1,3	26,3	50,6	+24,3	2801	36541	9,1	4	0	↓
Польща	28,3	51,0	+22,7	12,7	53,1	+40,4	25956	128948	13,0	3	2	↓
Литва	15,3	44,7	+29,4	12,6	67,2	+54,6	2054	9759	16,5	5	4	↓
Естонія	17,0	60,6	+43,6	14,7	102,1	+87,4	2454	11283	4,6	3	0	↓
Латвія	15,2	51,3	+36,1	21,9	101,6	+79,7	1706	7998	3,5	4	5	↑
Румунія	19,7	35,4	+15,7	7,8	43,7	+35,9	5496	49889	4,8	6	4	↓
Болгарія	58,1	62,6	+4,5	21,1	73,7	+52,6	2151	35490	4,7	6	4	↓

* Дані за 2001 рік.

Джерело: World Development Indicators [Електронний ресурс]. – The World Bank, 1990–2011. – Доступний з: <<http://data.worldbank.org/...>> ; CEE Banking Outlook. January 2011/ UniCredit CEE Strategic Analysis. – UniCredit Bank, Austria, 2011. – 39 pp. ; Eurostat [Електронний ресурс]. – Eurostat, 1990–2011. – Доступний з: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/...>> ; Country Risk Classifications of the Participants to the Arrangement on Officially Supported Export Credits. 1999–2011 [Електронний ресурс]. – OECD, March 2011. – Доступний з: <<http://www.oecd.org/trade/xcred/crc/...>>

Так, протягом останніх 15 років в усіх вказаних державах має місце підвищення і внутрішньої довіри до банків, з одного боку, і довіри самих банків до позичальників – з іншого. Обсяг депозитів (у відсотках до ВВП), залучених національним банківським сектором, у 1995–2010 рр. зріс у всіх без винятку новоінтегрованих країнах ЄС, й особливо значно – у Польщі (на 23 в. п.), Словенії (на 30 в. п.) і країнах Прибалтики (на 29–44 в. п.). За цей же період, у всіх цих країнах зросла питома вага у ВВП кредитів, виданих банками економічним агентам (за винятком національних урядів), а найбільше – у Болгарії (на 53 в. п.), Словенії (на 65 в. п.) і прибалтійських країнах (на 55–87 в. п.) [16; 17].

Також за останні роки підвищилася і зовнішня макрофінансова довіра до постсоціалістичних країн ЦСЄ. Протягом 1999–2009рр. багатократно зріс загальний нетто-обсяг залучених ними прямих іноземних інвестицій: у Литві – в 16,5 рази, Польщі – в 13, Словаччині – в 9, у всіх інших країнах – у 2–5 разів. При цьому, зросла "віра" міжнародних інституцій (сформована на підставі відповідних комплексних оцінок), у здатність вказаних європейських держав обслуговувати свої зовнішні боргові зобов'язання. Зокрема, за період 1999 р. – початку 2011 р., знизилася національні кредитні ризики, оцінені за класифікацією ОЕСР, усіх, окрім Латвії, новоінтегрованих країн ЄС [18; 19].

Зміцнення інституту довіри як чинник прискорення економічного розвитку країн ЦСЄ в євроінтеграційний період. Загальне зростання внутрішньої та зовнішньої інституційної довіри в постсоціалістичних країнах об'єднаної Європи, досягнуте ними в трансформаційний і євроінтеграційний період, може розглядатися не тільки як ознака успішного формування нового інституту довіри, але також і як фактор прискорення економічного розвитку.

Макрозалежність, що визначається схемою "зростання економічного добробуту → зростання інституційної довіри", сучасні дослідники, аналізуючи досвід країн з економіками перехідного типу, доповнили ланкою "зростання інституційної довіри → зростання економічного добробуту". Зокрема, науковці виділяють такі аспекти позитивного впливу високого рівня довіри на економічний розвиток [20, с. 48]:

- полегшення узгодження інтересів учасників економічної взаємодії, активізація інформаційних обмінів і кооперації в інноваційній сфері;

- зменшення інвестиційних ризиків великих інвестпроектів;
- скорочення трансакційних витрат на здійснення моніторингу та контролю, витрат на захист прав власності, послаблення навантаження на юридичну систему та підвищення її дієздатності.

Загалом все перелічене вище характеризує ті чи інші економіко-правові інститути, а вважаючи довіру інтегральним показником ефективності та якості інституційного середовища держави [21, с. 20–24], можна безпосередньо розглядати її в контексті взаємозв'язку якості базових інститутів і динаміки зростання перехідних економік, теоретично й економетрично обґрунтованого у працях відомого російського ученого В.Полтеровича [22; 23]. Ґрунтовні економетричні дослідження, проведені американськими вченими П. Заком і С. Кнеком щодо впливу інституту довіри на динаміку зростання національної економіки (за даними щодо 41 країни світу за період 1970-1992рр.), показали, що підвищення темпів економічного зростання на 1 в. п. зумовлюється зростанням індексу довіри в середньому на 15 в. п. [24, с. 307–309].

Висновки щодо незаперечної важливості ролі, яку відіграє інститут довіри для динаміки макроекономічного та макросоціального розвитку (охарактеризованого такими показниками, зокрема, як величина інвестицій, загальних споживчих витрат, торговельного обороту, оплати праці; рівень "тінізації" економіки, охоплення населення освітою, поширення корупції, криміналізації суспільства; індекс Джині тощо), були економетрично підтверджені також й іншими дослідниками – у тому числі М. Райзером, А. Руссо та Ф. Стівесом [25], С. Бейгельсдюком, Г. Грутом і А. Шейком [26], Р.Ла Порта, Ф. Лопес-де-Сіланесом та іншими [27].

Політика державного регулювання щодо підвищення інституційної довіри в постсоціалістичних країнах ЦСЄ в євроінтеграційний період. Серед основних напрямів державної політики, реалізація яких забезпечила посилення інституту суспільної довіри в постсоціалістичних країнах Євросоюзу, слід виділити такі:

- 1) здійснення глибоких реформ (інституційних і структурних) задля успішної політичної та соціально-економічної трансформації;
- 2) забезпечення економічної конвергенції з країнами інтеграційного ядра ЄС;
- 3) упровадження загальноєвропейської політики економічного, соціального та територіального згуртування.

Кожен із зазначених напрямів відіграє надзвичайно важливу роль у системному формуванні інституту довіри у трансформаційний і євроінтеграційний період розвитку держав ЦСЄ з колишнього соціалістичного блоку, та потребує детальнішої характеристики.

1) Зміст і результативність реформ, проведених країнами ЦСЄ.

Протягом останніх двох десятиріч постсоціалістичним державам ЦСЄ, що отримали членство в ЄС, вдалося сконцентрувати зусилля й успішно реалізувати інституційні та структурні реформи, необхідні для побудови сучасної конкурентоспроможної економіки, орієнтованої функціонувати на засадах сталого розвитку. За період 2004–2010 рр. зведений індекс ефективності реформ, що розраховують фахівці Світового економічного форуму, зріс у всіх новоінтегрованих країн ЄС, за винятком Латвії, що свідчить про успішність проведеного ними соціально-економічного реформування. За підсумками 2010 р., лідерство в ефективній реалізації системних реформ (як загалом, так і за окремими напрямами) серед постсоціалістичних країн Євросоюзу утримують Естонія, Словенія, Чехія та Словаччина, тоді як найменший прогрес демонструють Румунія та Болгарія [28; 29]. Важливо, що процес системного реформування в зазначених країнах ЦСЄ буде продовжено в рамках реалізації Стратегії зростання та зайнятості "Європа-2020", ухваленої Європейською Радою у червні 2010 р., яка передбачає здійснення структурних реформ у сфері розвитку товарних ринків і ринку праці, а також науково-технічної та інноваційної політики Євросоюзу.

2) Політика забезпечення економічної конвергенції країн ЄС.

Однією з концептуальних основ повномасштабної євроінтеграції є економічна конвергенція (*Economic Convergence*) країн Євросоюзу, тобто зближення основних параметрів їхнього соціально-економічного розвитку. При цьому розглядається конвергенція як номінальна (оцінюється за такими макрофінансовими критеріями як рівень бюджетного дефіциту, державного боргу, інфляції, величина коливань обмінного курсу національної валюти, доходності державних цінних паперів), так і реальна (характеризується макроекономічними критеріями: ВВП на душу населення та ВВП на одного зайнятого).

Відповідно до положень Лісабонського Договору, Європейська Комісія затверджує для країн-учасниць відповідні Програми стабільності та конвергенції (*Stability and Convergence Programmes*). Типова структура цих програм, ухвалена Радою з економічних і фінансових питань Євросоюзу (ECOFIN), передбачає надання країною-

учасницею середньострокових сценаріїв її макроекономічного, макросоціального та макрофінансового розвитку з обов'язковою деталізацією низки параметрів, які стосуються державних фінансів, зокрема, бюджетно-фіскальної та боргової політики. У межах контролю за виконанням країнами ЄС національних Програм стабільності та конвергенції, Єврокомісія здійснює моніторинг їх реалізації та надає рекомендації щодо внесення необхідних коректив.

Як уже зазначалося у нашому дослідженні, зміцнення норми інституційної довіри в постсоціалістичних державах ЄС сприяло їхньому економічному зростанню. Також це позитивно вплинуло на процес конвергенції економік новоінтегрованих країн і країн "інтеграційного ядра" Євросоюзу, зокрема, реальної. Однак виконання цього завдання ще далеке від завершення – згідно з даними Євростату, за підсумками 2010 р. жодна з країн ЦСЄ з колишнього соцтабору не досягла середньоєвропейського рівня ВВП на душу населення: найбільш наближеними до цього показника є Словенія (87%) і Чехія (80%), а найменш – Румунія та Болгарія (відповідно, 46 і 43%) (табл. 6).

Таблиця 6

**Динаміка індексу ВВП на душу населення (за ПКС)
постсоціалістичних країн Євросоюзу у 2000–2010 рр., ЄС-27=100**

Країна	2000 р.	2004 р.	2007 р.	2010 р.	2010 р. до 2000 р., в.п.
ЄС-27	100	100	100	100	X
Словенія	80	86	88	87	+7
Чехія	68	75	80	80	+12
Угорщина	55	63	62	64	+9
Словаччина	50	57	68	74	+24
Польща	48	51	54	62	+14
Естонія	45	57	69	65	+20
Литва	39	50	59	58	+19
Латвія	37	46	56	52	+15
Болгарія	28	35	40	43	+15
Румунія	26	34	42	46	+20

Джерело: Eurostat [Електронний ресурс]. – Eurostat, 1990–2011. – Доступний з: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/...>>.

Слід зауважити, що в контексті конвергенційних процесів в ЄС важливо те, що протягом останніх років спостерігається стійка позитивна тенденція: рівень економічного добробуту зазначених постсоціалістичних держав відносно аналогічного середнього показника по ЄС-27 неухильно зростає. Так, у 2010 р. порівняно з 2000 р. найбільше цей показник зріс у Словаччині (на 24 в. п.), Румунії (20 в. п.) та прибалтійських країнах (15–20 в. п.) [18].

Безумовно, формування цієї позитивної тенденції значною мірою є наслідком ефективного застосування новоінтегрованими країнами ЄС такого інструменту політики державного регулювання, як національні Програми стабільності та конвергенції.

3) Політика згуртування Євросоюзу.

Один з найбільш дієвих чинників сприяння економічній конвергенції серед країн ЄС – загальноєвропейська політика згуртування (*Cohesion Policy*), спрямована, згідно зі ст. 174 оновленого Лісабонського Договору, на сприяння загальному гармонійному розвитку Євросоюзу, зміцнення його економічної, соціальної та територіальної єдності. Сучасна політика згуртування ЄС узгоджується з цілями Стратегії зростання та зайнятості "Європа-2020" і передбачає скорочення соціально-економічних відмінностей як між країнами-учасницями, так і між окремими регіонами самих країн, за рахунок прискорення їхнього економічного зростання, посилення конкурентоспроможності, збільшення інвестування у сферу науки, технологічного та інноваційного розвитку, полегшення доступу до загальної та професійної освіти, підвищення рівня зайнятості, якості навколишнього середовища, поліпшення системи соціальних захисту та залученості, розвитку транспортної інфраструктури та полегшення транскордонної взаємодії тощо [30, с. 201].

Фінансування витрат на реалізацію загальноєвропейської політики згуртування протягом бюджетного періоду 2007–2013 рр. здійснюється з кількох структурних фондів ЄС за трьома основними напрямками: забезпечення економічної конвергенції (282 млрд євро); підвищення регіональної конкурентоспроможності та зайнятості (55 млрд євро); підтримка європейської територіальної кооперації (8 млрд євро). Загалом за вказаний період Євросоюз планує витратити на потреби політики згуртування майже 345 млрд євро, з яких основна частина піде на реалізацію інвестиційних проектів у сферах розвитку транспортної інфраструктури (22%), людського капіталу (19,8), екологічного захисту, в т.ч. розвитку "зеленої" енергетики (17,9), науки та інновацій (17,5%) [30, с. 202; 204].

Шляхом упровадження політики згуртування в Євросоюзі не лише поступово усуваються регіональні та міжкраїнні диспаритети в соціально-економічному розвитку, а й створюється міцне підґрунтя для солідаризації громадян Об'єднаної Європи, що сприяє культивуванню взаєморозуміння та взаємодопомоги, веде до зростання толерантності, індивідуальної та суспільної довіри у загальноєвропейському просторі.

Висновки. Зрештою, застосування Євросоюзом протягом останніх десятиріч різноманітних механізмів зміцнення інституту довіри – як описаних у цьому дослідженні, так і тих, що лишилися поза його межами (зокрема, правових, політичних) – можна вважати досить ефективним. Своєю чергою це дозволяє погодитися з науково обґрунтованим твердженням, що зараз Євросоюз – це "приклад складного довірмісткого (або трастінтенсивного) формування, яке здатне існувати та реалізувати свій величезний політичний і економічний потенціал тому, що демократії, які входять до його складу, можуть відповідати умовам, необхідним для стійкої взаємної довіри: інформаційної відкритості, стабільності та прозорості системи прийняття рішень, здатності забезпечити правовий контроль за прийнятими нормами та зобов'язаннями, і консенсусу щодо спільних цінностей" [10, с. 13–14].

Список використаних джерел

1. *Провирнина О.Г.* К определению доверия: этимологический и междисциплинарный подходы // Вестник Одесского национального университета. – Том 15. Социология и политические науки. – 2010. – Вып. 14. – С. 61–66.
2. *Корнаи Я.* Честность и доверие в переходной экономике // Вопросы экономики. – 2003. – № 9. – С. 4–17.
3. *Колодко Г.* Уроки десяти лет постсоциалистической трансформации // Вопросы экономики. – 1999. – № 9. – С. 19–32.
4. *Штомпка П.* Социальное изменение как травма // Социологические исследования. – 2001. – № 1. – С. 6–16.
5. *Genna G.M.* Images of Europe and Europeans: In-Group Trust and Loyalty for European Integration. – Paper presented at the 8-th International conference of the EU Studies Association, March 27–29, 2003. – Nashville, Tennessee. – 50 pp.
6. *Lucatela A.S.* The importance of trust-building in transition: a look at social capital and democratization in Central and Eastern Europe. – Thesis of the requirements for the degree of Master of Arts in the Dep. of Political Science. – Simon Fraser University, Canada, Spring 2005. – 83 pp.
7. *Györfy D.* Structural Change without Trust: Reform Cycles in Hungary and Slovakia// TIGER Working Paper Series. – No. 112. – 2008. – Warsaw, June 2008. – 25 pp.
8. *Roth F.M.* Social Capital, Trust, and Economic Growth – A Cross-Sectional and Panel Analysis. – Ph.D. Thesis in Economics at the University of Göttingen, 2007. – 141 pp.
9. *Moesen W., Puyenbroeck T., Cherchye L.* Trust as Societal Capital: Economic Growth in European Regions. – Centre for Economic Studies of Catholic University of Leuven, Belgium, 2000. – 24 pp.
10. *Доброхотов Р.А.* Проблемы доверия в мировой политике (на примере процессов европейской интеграции): автореф. дисс. ...канд. полит.

наук: спец. 23.00.04 "Политические проблемы международных отношений и глобального развития"/ Р.А. Доброхотов. – М., 2010. – 17 с.

11. *Central and Eastern Eurobarometer-1997* [Електронний ресурс]. – European Commission, 1997. – Доступний з: <[http://ec.europa.eu/public_opinion/...](http://ec.europa.eu/public_opinion/)>.

12. *Catterberg G., Moreno A.* The individual bases of political trust: trends in new and established democracies// *International Journal of Public Opinion Research*. – Vol. 18, No.1. – August 2005. – PP. 31–48.

13. *Фреик Н.В.* Концепция доверия в исследованиях П. Штомпки// *Социологические исследования*. – 2006. – № 11. – С. 10–18.

14. *Колодко Г.* Вопросы справедливости и экономическая политика в пост-социалистических странах// *Вопросы экономики*. – 1999. – № 1. – С. 64–76.

15. *Eurobarometer. Public Opinion in the European Union* [Електронний ресурс]. – European Commission, 1991–2011. – Доступний з: <http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm>.

16. *World Development Indicators* [Електронний ресурс]. – The World Bank, 1990–2011. – Доступний з: <[http://data.worldbank.org/...](http://data.worldbank.org/)>.

17. *CEE Banking Outlook. January 2011/ UniCredit CEE Strategic Analysis*. – UniCredit Bank, Austria, 2011. – 39 pp.

18. *Eurostat* [Електронний ресурс]. – Eurostat, 1990–2011. – Доступний з: <[http://epp.eurostat.ec.europa.eu/...](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/)>.

19. *Country Risk Classifications of the Participants to the Arrangement on Officially Supported Export Credits. 1999–2011* [Електронний ресурс]. – OECD, March 2011. – Доступний з: <[http://www.oecd.org/trade/xcred/crc/...](http://www.oecd.org/trade/xcred/crc/)>.

20. *Дементьев В.Е.* Доверие – фактор функционирования и развития современной рыночной экономики// *Российский экономический журнал*. – 2004. – № 8. – С. 46–65.

21. *Василенко Н.В.* Доверие как интегральный показатель качества институциональной среды // *Научные труды ДонНТУ (Серия: экономическая)*. – Донецк, ДонНТУ, 2009. – Вып. 37-2. – С. 20-24.

22. *Полтерович В.М.* Стратегии институциональных реформ. Перспективные траектории// *Экономика и математические методы*. – 2006. – Т. 42, вып. 1. – С. 3–18.

23. *Полтерович В.М., Попов В.В., Тонис А.С.* Концентрация доходов, нестабильность демократии и экономический рост // *Экономика и математические методы*. – 2009. – Т. 45, вып. 1. – С. 15–29.

24. *Zak P.J., Knack S.* Trust and Growth // *The Economic Journal*. – Vol. 111, No. 470. – April, 2001. – PP. 295–321.

25. *Beugelsdijk S., Groot H., Schaik A.* Trust and Economic Growth: a Robustness Analysis// *Oxford Economic Papers*. – 2004. – No. 56. – PP. 118–134.

26. *Raiser M., Rousso A., Steves F.* Trust in Transition: Cross-Country and Firm Evidence. – EBRD Working Paper. – No. 82. – October 2003. – 21 pp.

27. *La Porta R., Lopez-de-Silanes F., Shleifer A., Vishny R.* Trust in Large Organizations// *American Economic Review*. – 1997. – Vol. 87. – No 2. – PP. 333–338.

28. *The Lisbon Review 2004. An Assessment of Policies and Reforms in Europe*. – World Economic Forum, 2004. – 12 pp.

29. *The Lisbon Review 2010. Towards a More Competitive Europe?* – World Economic Forum, 2010. – 24 pp.

30. *Investing in Europe's Future. Fifth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion*. – European Commission, November 2010. – 264 pp.

*Надійшла в редакцію
22.06.2011 р.*